№ 76 Մայիսի 9 (21) 1880 Մայիսի 9 (21) № 76

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի. Առանձին համարները 5 կօպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք գրեում են ուղղակի Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ. (Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կօպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տաճկահայերի օրգան.—Ներքին տեսութիւն. Նամակ Բագուից։ Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. Անգլիա.—«Մշակի» հեռագիրներ.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական խնդիր.

ՏԱՃԿԱՀԱՅԵՐԻ ՕՐԳԱՆ

Անգլիայի կառավարութեան ղեկը ազատամիտ կուսակցութեան ձեռքը անցնելը գուցէ անհետեւանք չը մնաց տաճկահայերի դրութեան վրա. Նրանց պահանջը և ձգտումները գուցէ կարողանան այժմ մի որոշ կերպարանք ստանալ և մի փոքր ի շատէ ուղիղ ճանապարհի վրա կանգնել։ Շատ ժամանակ չէ, որ մի յայտնի ազատամիտ պետական անձ յայտնել էր այն միտքը, թէ նոր կաբինետի առաջին գործերից մէկը պէտք է լինի,—առաջ դուրս բերել յունական և «հայկական» խնդիրները։ Թէ որքան կը կատարվի այդ խոստումը, դժուար է գուշակել, այնուամենայնիւ միխթարական է այն հանգամանքը, որ տաճկահայերի դրութիւնը շարունակում է գրաւել մարդասէր քաղաքագէտների ուշադրութիւնը և համակրութիւնը։ Այժմ կարելի է յոյս ունենալ որ Տաճկաստանը Անգլիայի ազդեցութեան տակ ստիպված կը լինի տալ Հայաստանին եթէ ոչ արմատական, գոնէ նշանաւոր, կենսական վերանորոգութիւններ։ Մի խօսքով հայկական խնդիրը ներկայումս շրջապատված է բաւական յաջող հանգամանքներով. նա կարող է առաջ գնալ, զարգանալ և մինչև անգամ ունենալ փայլուն ապագայ, եթէ առաջ տարվի ընդունակ ձեռքով։ Բայց բաւական չէ, որ եւրոպական տէրութիւնները համակրապէս են վերաբերվում դէպի տաճկահայերի շարժումը, դէպի նրանց քաղաքական ձգտումները. նրանք այլապէս չեն կարող վերաբերվել դէպի առհասարակ տաճկահպատակ քրիստոնեայ տարրերի ձգտումները, որովհետև տեսնում են այդ երեւոյթի մէջ պատմութեան մի անողորմ օրէնք, որ անփոփոխ է բոլոր ժամանակների և բոլոր ազգերի համար։ Միջազգային իրաւունքի գիտութիւնը համարձակ յայտնում է այն միտքը, որ պատմութիւնը արդէն նշանակել է Տաճկաստանի դատավճիռը՝—նա պէտք է բաժանվի զանազան տարրերի մէջ։ Գիտութիւնը այնքան մօտ է կարծում այդ օրհասական րոպէն, որ մտածում է այն հարցի վրա, թէ ով պէտք է վճարի այդ սնանկացած տէրութեան ահագին պարտքերը։ Այդ հարցը վճռված համարելով, եւրոպական տէրութիւնները հազիւ թէ աշխատեն առուեստական կերպով պահպանելու մի կիսակենդան քաղաքական մարմին. այդպիսի մի անբնական քաղաքականութեան հետեւում էր մինչև այժմ Անգլիան, քանի որ նրա կառավարութեան գլխին կանգնած էր մի բաղդախնդիր քաղաքագէտ։ Այժմ հանգամանքները փոխուեցին, և ազատամիտների ողջամիտ քաղաքականութիւնը չի զլանայ հետեւելու գիտութեան սկզբունքներին։ Բայց բաւական չէ, ասում ենք, յոյս դնել միայն Եւրոպայի համակրութեան վրա և նրանով միայն բաւականանալ։ Ոչ մի հայկական խնդիր երբէք չէ կարող առաջ գնալ, եթէ որ չը ստանայ առողջ սնունդ տաճկահայերի ներքին կեանքից. ոչ մի պահանջ, ոչ մի

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԼԶ.

Գիշերը անցել էր կէսից։ Քրդի փոքրիկ խրճիթի մէջ ճրագը դեռ վառվում էր։ Պարզ, նահապետական ընտանիքը քնած էր. բոլորը մի և նոյն ծածկի տակ, բոլորը մի և նոյն չորս պատերի մէջ։ Մի կողմում պառաւ սկեսուրը իր անկողնի մէջ խռմփում էր. նրա մօտ պառկած էին երեխաները և ցերեկվայ անհանգստութիւնից խառն երազներ էին տեսնում, և քնի քաղցրութեան մէջ անդադար խօսում էին ու ժպտում։ Իր զաւակների շարքում պառկած էր մայրը։ Լեռնային ազատ և պարզամիտ աղջիկը բոլորովին բնական էր համարում անծանօթ հիւրի աչքի առջև անկողին մտնել։ Խրճիթի տաքութիւնից նա վերմակը մի կողմ էր ձգել և կիսով չափ երեւում էր նրա գեղադրական կուրծքը, որ ոլորված էր գլխի խիտ ծամերով. նրա քունը հանգիստ էր, որպէս անմեղ այծեամի քունը։

—Այժմ հասկանում եմ, թէ ինչու մարդկութեան առաջին զոյգը բոլորովին մերկ էր ապրում, մտածում էր Վարդանը.—նրանք սկսեցին ծածկվել այն ժամանակ, երբ զգացին, թէ ինչ բան է մեղքը։ Այդ ժողովուրդը դեռ չը գիտէ, թէ ինչ բան է մեղքը, և այդ պատճառով նրան անծանօթ է այն գաղափարը, որ աշխարհային լեզուով կոչվում է ամօթ, պատկառանք և պատշաճաւորութիւն։ Անա մի գեղեցիկ ժողովուրդ իր սկզբնական պարզութեան մէջ, դրանից կարելի է հրաշալի բան շինել։ Վայրենի տունկը, երբ պատուաստվում է մշակված և աւելի քաղաքակրթված տունկի հետ, հիանալի պտուղներ է տալիս։ Ինչ կը լինէր, եթէ այդ առողջ և կենդանի տարրը խառնվէր հայերի հետ…

Բոլորը քնած էին. Վարդանը միայն արթուն էր։ Այնպէս երկար նստած էր նա, և տխուր ու խառն մտածմունքները անկապ կերպով ամբոխվում էին նրա սրտի մէջ։ Երբեմն նա իր բորբոքված երեւակայութեան մէջ նկարագրում էր ալաշկերտցոց աղէտալի գաղթականութիւնը։ «Փոփոխական ծառը արմատ չէ տարածում մայր հողի մէջ և գօսանում է»։ Այդ ազգը իր պատմութեան ամբողջ ընթացքում մաշվեցաւ, գօսացաւ և մեծ մասամբ ոչնչացաւ իր անվերջ գաղթականութեան թափառումների մէջ և տակաւին խելքի չեկաւ։— Անա մի նոր գաղթականութիւն ևս։ Եւ շատ բնական է։ Մի ծառ, որ խորին և հաստատուն կերպով արմատ չէ ձգել մայր հողի մէջ, չէ կարող դիմանալ աշխարհի փոթորիկներին.—փչեց քամին, կատաղի մրրիկը նրան դուրս կը խլէ արմատից և կը ձգէ կորստեան անդունդի մէջ… Երբեմն նրա երեւակայութեան մէջ պատկերանում էր պ. Սալմանի եռանդոտ դէմքը, կարծես, լսում լինէր ուղեղից երիտասարդի գեղեցիկ խօսքերը. նա խօսում էր առանց լռելու, քաղցր և անընդհատ կերպով. թէև երբեմն խակ մտքեր էր յայտնում, բայց բոլորը հաստատ համոզմունքով, բոլորը ջերմ սրտից բղխած։ Երբեմն մտաբերում էր նա Մելիք-Մանսուրին, այդ կոյտ, արկածախնդիր մարդուն, որ միշտ մի առանձին բաւականութիւն էր գտնում կեանքի վտանգաւոր և փոթորկալից արշաւների մէջ։ Երբեմն նա մտաբերում էր ծերունի Խաչօին, այդ առաքինի նահապետին, որ ունէր այնքան սէր և գութ դէպի իր կառավարութեանը յանձնված ժողովուրդը, որը պատրաստ էր ընդունել ամեն զոհաբերութիւն գէթ մի թշուառի աչքերից արտասուքը սրբված լինէր։ Երբեմն մտաբերում էր նրա որդիներին, որոնցից ոմանք ստրկութեան դառն լծի տակ կորցրել էին ամեն զգացմունք դէպի անհատական ազատութիւն և դէպի կեանքի աւելի բարեբախտ պայմանները, իսկ ոմանք բողոք էին յայտնում տիրող անկարգութիւնների, անարդարութեան և բռնակալութեան դէմ.—Այդ բոլոր խորհրդածութիւնների մէջ նրա միտքը դեգերվում էր, պտտվում էր, և անցնելով անհուն մթութիւնների միջից, վերջապէս կանգ էր առնում մի կէտի վրա, որից այն կողմը չէր անցնում. այդ կէտը Լալան էր։

Այժմ նրա ուշադրութիւնը գրաւեց Էֆէնդին։ Նրա շնչառութիւնը հետզհետէ ծանրանում էր, ձեռքերը անդադար շարժվում էին և սեղմված շրթունքների միջից լսելի էին լինում անորոշ խօսքեր խուլ հառաչանքների հետ։ Նա գտնվում էր տենդային զառանցութեան մէջ։ Վարդանը լսում էր նրան, բայց ոչինչ չէր հասկանում։ Երեւում էր, որ նա տանջվում էր հոգեկան սաստիկ պատերազմի մէջ։ Այդ տևեց մի քանի րոպէ, յետոյ փոքր առ փոքր սկսեց հանգստանալ։ Այդ միջոցին գլուխը վեր բարձրացրեց, ուղղվեցաւ, նստեց անկողնի մէջ, աչքերը բաց արաւ, և մի վայրենի հայացք ձգելով իր շուրջը, կրկին գլուխը դրեց բարձի վրա և կրկին փակեց աչքերը։

—Ա՜խ, եթէ այստեղ մի հայ լինէր… լսելի եղաւ նրա խորին նուաղած ձայնը։

—Կայ, պատասխանեց Վարդանը մօտենալով։

—Տուր ինձ ձեռքդ։

Վարդանը զզուանքով յետ քաշվեցաւ։

—Այժմ որտեղ եմ ես…ով բերեց ինձ այստեղ… ինչու այսպէս շուտ դուրս բերեցին ինձ դժոխքից… այնտեղ լաւ էր, այնտեղ շատ լաւ էր։ Կրակի ալիքների մէջ, որպէս մի հրեղէն ոգի, կլանուում, ծփում էի ես… հազարգլխանի վիշապները իրանց սառը գրկի մէջ ճնշում էին, խեղդում էին ինձ… Հիմա էլ տեսնում եմ նրանց, անա, այնտեղ հեռաւոր բոցերի մէջ գալարվում են, լեռների նման կուտակվում են միմեանց վրա… Որքան քաղցր է եղեռնագործին այդ հրեշների ճանկերի մէջ տանջվել, գիշատվել, բայց բողոքելու համարձակութիւն չունենալ, և իրան արժանի համարել աւելի սարսափելի չարչարանքների…

Նա կրկին բաց արեց իր պղտորված աչքերը, նայեց Վարդանի վրա, բայց չը ճանաչեց, և դառնալով նրան շարունակեց.

—Ինձ վիճակված էր, բարեկամ, ամենասոսկալի մասը Արարատի գեհենի մէջ… և դրանով ես պարծենում եմ… Այս աշխարհում ես չը կարողացայ բարձր տեղ բռնել, իսկ այնտեղ այդ յաջողվեցաւ ինձ… Ոչ ոք ինձ հետ մրցութիւն անել չը կարողացաւ. Ես տեսայ Վասակին, Մեհրուժանին, Վէստ Սարգսին, Կայէնին և այլ դրանց նման չարագործներին,—նրանք նախանձվում էին իմ փառքին… Ա՜խ, որքան մեծ բաւականութիւն է հրեղէն ալիքների մէջ լողալ, զգալ նրա զարհուրելի ջերմութիւնը, այրվել, խորովել և երբէք մոխիր չը դառնալ… Այդ շատ լաւ է, որ վախճան չունի.—յաւիտենականութեան մէջ ամեն ինչ լաւ է…

Թէ որպիսի երեւակայական ցնորքների արտադրութիւն էին այդ խօսքերը, Վարդանին դժուար չէր հասկանալ։ Բայց նա այդ խօսքերի մէջ նկատում էր զղջացած սրտի ապաշխարանքը։ Այդ պատճառով նա մոռացաւ իր բոլոր ատելութիւնը դէպի այդ թշուառ մարդը, և բռնելով նրա ձեռքից, ասաց.

—Զգաստացէք, էֆէնդի, դուք շուտով կառողջանաք. ձեր վէրքերը այնքան վտանգաւոր չեն։

—Ես լսում եմ մի ծանօթ ձայն։

—Վարդանի ձայնը։

Նա ամբողջ մարմնով դողաց, և հեռացնելով իրանից Վարդանի ձեռքը, գոչեց.

—Հեռացրէք ինձանից ձեր ձեռքը, ես կարող եմ պղծել նրան. հեռացէք ինձանից, ես կարող եմ թունաւորել ձեզ… Վարդան, ես ճանաչում եմ ձեզ. դուք բարի, մի և նոյն ժամանակ անողորմ սիրտ ունէք։ Գործ դրեցէք ձեր բոլոր անգթութիւնը և հէնց այս րոպէում սպանեցէք ինձ. դրանով մեծ բարերութիւն արած կը լինէք ինձ. ձգեցէք իմ դիակը Ալաշկերտի անապատների մէջ, որ ես ինքս ամայի դարձրի. թող գազանները գիշատեն նրան։ Կամ եթէ այնքան բարի կը լինէք, ձգեցէք իմ դիակը մի փոսի մէջ և ծածկեցէք հողով. այնտեղից ես ճանապարհ կը գտնեմ դէպի անդունդը, դէպի անշէջ հրոյ և տանջանքների յաւիտենական կայարանը.—Բայց ոչ, ոչ, ես Հայաստանի հողին արժանի չեմ, իմ գարշելի դիակը կը պղծէ նրա սրբութիւնը…

—Զգաստացէք, էֆէնդի, կրկնեց Վարդանը,—դուք չէք մեռնի. ես ամեն խնամք գործ կը դնեմ, որ դուք կենդանի մնաք։

—Ես կարծում էի, թէ ինձ հեշտ կը լինի մեռնել և աչքերս յաւիտեան փակել գործած չարութիւններս չը տեսնելու համար։ Բայց ոչ, երկնային վրէժխնդիրը աւելի զօրաւոր է քան նենգ մարդը։ Նա ինձ թողեց, որ դեռ ես երկար տեսնեմ այն երկրները, որոնց աւերակներին առաջնորդ դարձայ, որ դեռ ես երկար տեսնեմ թշուառ շինականների խրճիթները, որ ես դատարկեցի բնակիչներից,—տեսնել և տանջվել խղճի դառն խայթից, դա սարսափելի տանջանք է… Ես ամբողջ գաւառների սպանման գործիք դարձայ, բայց իմ անձը սպանել չը կարողացայ։

Վերջին խօսքերը արտասանեց նա խորին մեղձային դառնութեամբ, որ արտայայտում էր նրա

ձգտում երբէք չէ կարող ցանկալի հետևանք ունենալ, եթէ չունենայ տոկուն պաշտպաններ նոյն իսկ հայերի միջից: Բայց չա՞տ կարող են արդեօք համարել իրանց մէջ տաճկահայերը այդպիսի ազգասէր հերոսներ: Հայկական խնդիրը զարթելուց մինչև այժմ լսել ենք և կարդացել ենք միայն արժանափառ Ներսէս պատրիարգի վերա, որ իրաւ մի անբնական քաջագործութիւնով կրում է իր ուսերի վրա իր վսեմ պաշտօնի հետ կապված ազգային գործերի բոլոր դժուարութիւնները—լսել ենք նոյնպէս Խրիմեան հայրիկի և Խորէն եպիսկոպոսի գործունէութեան մասին:

Բացի այս երեք ազգասէր հօգևորականներից դժուար թէ կարողանան ցոյց տալ տաճկահայերը ուրիշներին, որոնց կարողանայինք անուանել ազգային գործի առաջնորդներ: Մ՝ինչև այժմ ոչ մի աշխարհական չէ երևացել քաղաքագիտական ասպարիզում, ոչ մի ատենաբան, ոչ մի պուբլիցիստ չէ կարողացել այնպիսի անուն և նշանակութիւն ստանալ, որ եւրոպական մամուլը կարողանար մատնանիշ անել նրանց վրա, ինչպէս տաճկահպատակ հայերի ներկայացուցիչների և քաղաքական առաջնորդների վրա: Տաճկահպատակ բոլոր քրիստոնեայ տարրերը ունեն փոքր ի շատէ յայտնի քաղաքական գործիչներ, իսկ հայերը, որ գուցէ նրանցից աւելի լուսաւորված լինեն, ոչ մի խելքը գլխին քաղաքագէտ չեն կարող ցոյց տալ իրանց միջից: Այդ մեծ պակասութիւն և աւելի մեծ անբաղդութիւն է: Մի այսպիսի ժամանակ, երբ ամեն մի քայլափոխում անհրաժեշտ է գործ դնել նուրբ քաղաքագիտական տակտ, այդ պակասութիւնը աւելի զգալի է: Զգալի է մանաւանդ մի ամենակարևոր և ուժեղ միջոցի պակասութիւն, այդ օտար լեզուով հրատարակվող հայկական օրգանն է: Մեզ՝ ռուսաստանցի հայերիս այնքան հարկաւորութիւն չը կայ պետական լեզուով մի յատուկ օրգան ունենալու, որովհետև մենք չունենք Ռուսաստանում այն առանձին ազգային շահերը և բացի սորանից իշխող ազգի հետ հաւասար վայելում ենք բոլոր իրաւունքները: Ուրիշ բան է Տաճկաստանում. այնտեղ հայ տարրը ստիպված պէտք է լինի զանազան միջոցներ գործ դնելու ամեն մի իրաւունք ձեռք բերելու: Հայկական օրգանը այդ միջոցներից ամենագլխաւորը կարող է լինել: Թող մտածեն այդ կարևոր հարցի վրա մեր տաճկահպատակ ազգակիցները: Կ. Պօլսում մի ֆրանսերէն օրաթերթ կամ շաբաթաթերթ հիմնելը մեծ դժուարութիւններ չէ կարող պատճառել: Չենք կարծում, որ չը գտնվեն այնպիսի լուսաւորված և փոքր ինչ քաղաքագիտական հմտութիւն ունեցող անձինք, որոնք կարողանային վարել այդ թերթը, ծառայացնելով նրան յատկապէս հայկական շահերին: Այդպիսով միջոց կը տրուէր եւրոպական մամուլին աւելի մօտ ծանօթանալու տաճկահպատակ հայերի պահանջների և շահերի հետ:

Ս. Գաղեանց

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԲԱԳՈՒԻՑ

—

12 ապրիլի

Նաւթի առևտուրը որ մինչև այժմ Բագուի հարստութեան գլխաւոր աղբիւրն է եղել, այժմ կատարեալ տագնապի մէջ է գտնվում և այդ անա երկու տարուց աւել է: Այս երկու տարվայ ընթացքում հանքատէրերը և գործարանատէրերը մեծ վնաս կրեցին չը նայելով այն հանգամանքի վրա, որ բնութիւնը առատօրէն դուրս է հոսում նաւթը, որի համար հանքատէրերը տեղ անգամ չեն գտնում պահելու և շատերը նորից ստիպված են հոսանքի առաջն առնելու համար կապել իրանց նաւթահորերի բերանը: Հաւատացնում են, թէ եթէ մեծ պահանջ լինի, հանքատէրերը կարող են օրական կէս միլիոնի չափ սև նաւթ բաց թողնել իրանց հանքերից. բայց տարաբաղդաբար օրական պահանջը հազիւ թէ մի հարիւր հազարի է հասնում և սորա պատճառն այն է, որ գործարաններից շատերը դադարեցրել են իրանց գործունէութիւնը: Բայց այսու ամենայնիւ Ռուսաստան գնացած ֆոտոգէնի քանակութիւնը համեմատաբար տարից տարի աւելանում է, ինչպէս 1878 թւին ուղարկված էր 6,000,000 պուդ, իսկ անցեալ 1879 թւին համարեա թէ մօտ 7,000,000 պ., իսկ այս տարի եթէ ոչ աւել, գոնէ պակաս էլ չի գնայ: Սորա պատճառն այն է, որ ազատ կապիտալ ունեցող գործարանատէրերը ուշադրութիւն չը դարձնելով կրիզիսի վրա, տարից տարի իրանց գործունէութեան շրջանը ընդարձակում են, մինչդեռ մանր և կապիտալ չունեցող գործարանատէրերի թիւը օրից օր պակասում է և գուցէ մի ժամանակ նոքա բոլորովին կուլ գնան: Մեծ գործարանատէրերի վնասը այնքան չէ ինչքան փոքրերինը, որովհետև առաջինների գործունէութեան շրջանը ինչքան լայնանում է, նոյնչափ նոքա կարողանում են ֆոտոգէնը էժան պատրաստել, քան թէ փոքրերը: Մեծ գործարանատէրերից շատերը ունեն սեփական նաւթային հանքեր, իսկ չունեցողներն էլ մեծ քանակութեամբ սև նաւթը համեմատաբար էժան են առնում քան թէ քիչ առնողները: Բացի այդ՝ առաջիններից շատերը ունեն նաւթային հանքերից մինչև գործարանները սեպհական նաւթախողովակներ (нефтепроводъ) որի միջոցով նոքա թեթև ծախսով հասցնում են իրանց նաւթը, մինչդեռ այդպիսի նաւթախողովակներ չունեցողները միայն բերելու համար ծախսում են 3 կամ չորս կ. ամեն մի պուդի համար: Վերջապէս մեծ գործարանատէրը ունի սեպհական նաւեր, որոնցով իր ժամանակին առանց ուրիշի դիմելու հասցնում է

բարոյական տանջանքը, թէ որ աստիճան ձանձրացել էր կեանքից և ցանկանում էր հանգստութիւն գտնել գերեզմանի մոռացութեան մէջ:

Այդ միջոցին զարթնեց տանտիկինը:

—Ձեր հիւանդը անհանգիստ է երևում, ասաց նա,—չէ՞ք ցանկանայ մի բան:

—Ոչինչ պէտք չէ. նա ջերմի մէջ է, կարելի է շուտով կանցնի....

Բրդուհին մօտեցաւ հիւանդին, և ուշադրութեամբ նայելով նրա վրա, հարցրուց.

—Ես ճանաչում եմ այդ մարդուն. դա Թօմաս էֆէնդին չէ՞:

—Նա ինքն է:

—Խեղճ. քանի օր առաջ տեսայ բոբիկ, գլուխը բաց և պատառոտած շորերով թափառում էր մեր կողմերում: Երբ մարդիկ մօտենում էին, ճչում էր, աղաղակներ էր բարձրացնում ու փախչում: Ասում էին, ցնորված է:

Վարդանը նոր մտաբերեց, որ էֆէնդուն հանդիպեց նոյն դրութեան մէջ, որպէս նկարագրում էր նրան քուրդ կինը: Նրա մէջ երևում էին ցնորվածի բոլոր նշանները, դեռ այն ժամանակ, քանի որ նա իրան դեռ ցած չէր գլորել ժայռի բարձրութիւնից: Բայց ինչու խելագարվեցաւ նա. միթէ էֆէնդու նման մի փչացած բնաւորութեան մէջ կարող էր բարոյական տանջանքը այն աստիճան հարուած պատճառել:

—Պատմում էին, թէ էֆէնդին սիրելիս է եղել մի աղջկայ, և ալաշկերտցոց գաղթականութեան ժամանակ կորել է աղջիկը. ասում էին, որ անյայտ մարդիկ գողացել են աղջկան:

—Ի՞նչ մարդիկ... ի՞նչ աղջիկ... գոչեց Վարդանը խռովեալ ձայնով և նրա դէմքը ընդունեց զարհուրելի արտայայտութիւն:

—Չեմ իմանում, այդպէս էին ասում:

Վարդանի հարցը աւելորդ էր. նա առաջ եկաւ ակամայ հետաքրքրութիւնից, որ պատահում է յուսահատ մարդերի հետ: Վարդանը գիտէր, թէ ով էր էֆէնդու ցնորքի առարկան, այժմ նրան կորցրել էր... այժմ նրան գողացել էին...—դրանով ոչնչանում էին Վարդանի մնացած յոյսի նշոյլները, թողնելով նրա հանգած սրտի մէջ տխուր յիշողութիւնների այրված մոխիրը միայն:

Գիշերը աննկատելի կերպով անցել էր. առաւօտեան լոյսը սկսել էր բացվել. դրսից լսելի էր լինում թռչունների ուրախ երգը. փոթորկալից և անձրևային գիշերին յաջորդել էր ամառնային վարդակարմիր առաւօտը:

Ցանկարծ խրճթի դանից ուրախութեամբ ներս վազեց մի աղջիկ. երևում էր, որ նա հեռու տեղից էր գալիս, որովհետև ոտքից ցգլուխ թրջված էր և երկայն հագուստի ստորին մասները թաթախված էին ցեխի մէջ:

—Ջաւօ... կոչեց տանտիկինը և գրկեց նրան:

—Քոյրս... կոչեց աղջիկը և իր կարմրած թշերը մօտեցրուց նրա շրթունքին:

Վարդանը, կարծես, առժամանակ մոռացաւ իր ցաւը և սկսեց նայել երկու քոյրերի ջերմ գրկախառնութեան վրա: Եկողը մի բարձրահասակ աղջիկ էր, ցամաք կազմուածքով և բաւական գեղեցիկ դէմքով: Նա կրում էր իր քրոջ սև, վառվռուն աչքերը, որոնք ուրախութիւնից աւելի անհանգիստ և աւելի շարժուն էին այժմ: Նրա թէ դէմքը և թէ անունը ծանօթ էին երևում Վարդանին, բայց թէ որտեղ և երբ էր տեսել նրան,—դժուարանում էր յիշել:

—Գիտես ինչ կայ, խօսեց գեղեցիկ աղջիկը.—Ջաւօն դրանից յետոյ քեզ մօտ կը մնայ, շատ ժամանակ քեզ մօտ կը մնայ. տիկինը արձակեց Ջաւօին:

Որքան ուրախալի լինէին այդ խօսքերը, որքան քաղցր լինէր երեց քրոջը Ջաւօին երկար ժամանակ իր մօտ տեսնելը, այսուամենայնիւ, նա բոլորովին չփոթվեցաւ, երբ լսեց, թէ տիկինը արձակել է նրան: Ի՞նչ պատճառով պէտք է արձակած լինէր, քանի որ առաջ խիստ դժուարութեամբ էր հեռացնում Ջաւօին, երբ նա ցանկանում էր երբեմն իր քրոջը տեսութեան գնալ:

—Ի՞նչ է պատահել:

—Մի՛ վախիր, շար՝ ոչինչ չէ պատահել:

Եւ Ջաւօն սկսեց պատմել, թէ տիկինը առժամանակ միայն արձակեց, որ բնակվի իր քրոջ մօտ, մինչև կրկին կանչել կը տայ: Տիկինը Ջաւօին փող տուեց, հագուստներ բաշխեց, շատ-շատ լաւ բաներ ընծայեց, և բոլորը Ջաւօն բերեց իր հետ:

—Տես, բոլորը ցոյց կը տամ քեզ:

Նա սկսեց բաց անել իր հետ բերած կապոցը, որ ցոյց տայ իր ստացած ընծաները: Բայց երէց քոյրը չը բաւականալով Ջաւօի տուած բացատրութիւններից, կրկին հարցրուց.

—Ի՞նչ է պատահել, ինչու արձակեց քեզ:

—Ջաւօն յետոյ կը պատմէ, դա շատ երկար է, այնքան երկար, որքան Լէյլիի և Մաջնունի հէքիաթը:

Յետոյ նա յայտնեց, թէ ինքը խիստ յոգնած է, ամբողջ գիշերը ճանապարհ է եկել, անիծված անձրևը շատ տանջեց նրան, և այժմ սաստիկ քաղց է զգում. խնդրեց քրոջը որ իրան քիչ կաթ տայ խմելու: Քոյրը շտապով առեց կովկիթը, վազեց փարախը, որ կովը կթէ և քրոջ համար թարմ կաթ բերէ:

Ջաւօն այժմ միայն նկատեց, որ տանը հիւր կայ և նրա կրակոտ աչքերը հանդիպեցան Վարդանի հետաքրքրութիւնով լցված աչքերին:

—Նազիկի Ջաւօ, դու Խուրշիդի աղախինն ես,—այդպէս չէ՞:

—Ուղիղ այդպէս է:

—Ֆաթթահ-բէկի տիկնոջը:

—Հէնց նրա:

Վարդանը այժմ գտաւ խառնաշփոթ թելի ծայրը և դիտմամբ հարցրեց.

—Բէկը մի երկրորդ կին էլ ունէ,—այն հայ աղջկան:

—Կունենար, եթէ Ջաւօն սատանայի նման չը գողանար նրան:

—Հայ աղջկա՞ն:

—Հայ աղջկան՝—Լալային, Ստեփանիկին—նա երկու անուն ունի:

Վարդանի սիրտը սկսեց ուրախութիւնից բաբախել:

—Ջաւօն ո՞ւր տարաւ գողացած աղջկան:

—Ջաւօն տարաւ իր տիկնոջ մօտ և տիկինը ծածուկ ուղարկեց նրան ռուսաց երկիրը:

Վարդանի դէմքը պայծառացաւ մի աննկարագրելի բերկրութեամբ, և մոռանալով իրան, գրկեց Ջաւօին և չը գիտէր ինչ կերպով յայտնել իր անհուն շնորհակալութիւնը:

—Համբուրիր Ջաւօին,—Ջաւօն ազատեց նրան:

—Ջաւօն իմ քոյրս է, ասաց Վարդանը և եղբայրաբար համբուրեց նրան:

Ներս մտաւ երէց քոյրը, բերելով փրփրադէզ կաթնի ամանը: Ջաւօն առեց նրա ձեռքից և միանգամով մինչև կէսը խմեց: Տաք կաթը կազդուրեց նրա յոգնութիւնը և քաղցը:

—Հիմայ պատմիր, ասաց նրան երէց քոյրը:

Ջաւօն իր յատուկ ձևով սկսեց պատմել, թէ իր տիկնոջ ամուսինը՝ Ֆաթթահ-բէկը վաղուց սիրում էր մի հայ աղջկայ, որը Օ... գիւղի տանուտէր Խաչօի աղջիկն էր: (Տանուտէրը ծանօթ էր բոլոր հարևան քրդերին): Տիկինը չէր ցանկանում, որ հայ աղջիկը բէկի կինը լինի, որովհետև նա գեղեցիկ էր և կարող էր միանգամայն գրաւել բէկի սիրտը: Նախանձից և խանդոտութիւնից դրդված, տիկինը ամեն կերպով աշխատում էր, որ արգելէ այդ ամուսնութիւնը: Բայց բէկը սաստիկ ընդդիմանում էր նրան: Եւ երբ բէկը դարձաւ Բայազէտի կռուից, պատրաստվում էր գնալ բերել հայ աղջկան, այն ժամանակ տիկինը Ջաւօին իր հաւատարիմ սպասաւորներից երկուսի հետ առաջուց ուղարկեց Օ... գիւղը, որ գնան, և դեռ բէկը այնտեղ չը հասած, գողանան և մի ուրիշ երկիր տանեն Լալային (այսպէս էր նրա անունը): Ջաւօն գտաւ Լալային նոյն գիւղի քահանայի տան մէջ, իր եղբօր կնոջ՝ Սառայի հետ թաքնված: Սառան վաղուց գիտէր բէկի նպատակը, և երբ Ջաւօն պատմեց նրան Խուրշիդի գիտաւորութիւնը, նա ուրախութեամբ ընդունեց Լալային վեր առնել և գիշերով մեր սպասաւորների հետ փախչել Օ... գիւղից: Նրանք տարան Լալային ռուսաց երկիրը, և բէկը մնաց ափայ կարդալով և ափը գլխին տալով: Տիկինը սկսեց ծածուկ ծիծաղել և ուրախանալ, որ խլեց նրանից գեղեցիկ Լալային: Մեր սպասաւորները մի քանի օրից յետոյ դարձան և լուր բերեցին, թէ անվտանգ տեղ հասցրին աղջկան: Իսկ Ջաւօին տիկինը ասաց, որ գնայ առժամանակ իր քրոջ մօտ մնայ, մինչև բէկի բարկութիւնը անցնի:

Ջաւօի պատմութիւնը այն աստիճան գրաւել էր իր քրոջը և մանաւանդ Վարդանին, որ նրանցից ոչ ոք չը նկատեց, որ հիւանդը նոյնպէս ուշադրութեամբ լսում էր: Երբ Ջաւօն վերջացրեց, լսելի եղաւ նրա ձայնը.

—Հիմա կարող եմ հանգիստ մեռնել: Լալան ազատված է....

Վարդանը մօտեցաւ և բռնեց նրա փատանկող գլուխը, որ դողդողալով ընկաւ բարձի վրա:

—«Սոված էշը գարու հոտն առաւ, մինչև գարին բերելը, հոգին տուաւ....

Այդ եղաւ էֆէնդու վերջին խօսքը: Բրդուհին և իր քոյրը նոյնպէս մօտեցան հիւանդին:

—Նա մեռաւ, ասաց Վարդանը:

—Խեղճ, կրկնեցին երկու քոյրերը:

(Կը շարունակվի)